

ANADOLU'DA HAÇLILARA KARŞI SAVAŞ (1097-1190)

Ebru ALTAN*

Özet

Haçlı seferleri sırasında Anadolu, Haçlılar ile Türkler arasında önemli olaylara sahne olmuştur. Başlangıçta, İznik önünde ve Eskişehir yakınlarında Haçlılarla karşı karşıya gelen ve sayıca üstünlükleri karşısında bunlara yenilen Türkler, bundan sonra Haçlı ordularına karşı meydan savaşına girmekten kaçındılar ve gerilla savaşına yönelerek savaş taktiklerini buna göre belirlediler. Geleneksel savaş metotlarına uygun olarak ustalıklı uyguladıkları taktikler sayesinde, kendilerinden kat kat kalabalık olan Haçlı ordularının Anadolu'yu ele geçirme umutlarını boşa çıkardılar. Bu çalışmada, önce 1097-1190 yılları arasında, Anadolu'da iki taraf arasındaki askerî ilişkilerin bir özeti verildikten sonra Türklerin askerî gücü yüksek Haçlı ordusuyla yaptıkları ilk savaşlar tasvir edilmiş, ardından da Türklerin, bu ordulara karşı uyguladığı strateji ve savaş metotları örneklerle ele alınmış, bu çerçevede Anadolu'dan geçmeye çalışan Haçlı ordularıyla yapılan savaşlara temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Türkler, Haçlılar, Haçlı Seferleri, Savaş

Haçlı seferleri sırasında (1096-1291) Anadolu, Haçlılar ile Türkler arasında önemli olaylara sahne olmuştur. Bu çalışmada, önce 1097-1190 yılları arasında, Anadolu'da iki taraf arasındaki askerî ilişkilerin bir özeti verildikten sonra Türklerin askerî gücü yüksek Haçlı ordusuyla yaptığı ilk savaşlar (İznik

ve Eskişehir yakınlarındaki meydan savaşları) tasvir edilecek, ardından da Anadolu'da Haçlılara karşı var olma mücadelesi veren Türklerin, bu ordulara karşı uyguladığı strateji ve savaş metotları örneklerle ele alınacak, bu çerçevede Anadolu'dan geçmeye çalışan Haçlı ordularıyla yapılan savaşlar anlatılarak olaylara askeri açıdan bakılacaktır.

12. yüzyılda Anadolu'da Türklerle yapılan savaşlara katılmış olan görgü tanığı Frankların (Haçlıların) kayıtlarına öncelik verilmekle beraber, Albertus Aquensis ve Willermus Tyrensis gibi bu dönem hakkında iyi bilgi veren diğer çağdaş Latin kaynakları da tabiatıyla değerlendirilecektir. İslâm dünyası, Haçlı Seferlerinin ilk safhasında bu hareketin gerçek mahiyetini kavrayamamış olduğundan, İslâm kaynaklarında konuyla ilgili az ve hatalı bilgiler verilmiştir. Birinci Haçlı Seferi'nin doğurduğu sonuçlar karşısında, bu kaynaklardaki bilgiler çoğalsa da yine de, olayların Anadolu safhası hakkında verdikleri bilgiler yeterli değildir. Konuyla ilgili diğer çağdaş Bizans, Süryani ve Ermeni kaynaklarındaki kayıtlar, çoğu zaman kısa olsa da, Latin kaynaklarının ifadelerini tamamlamakta veya doğrulamakta olduğu için göz önünde bulundurulacaktır.

1) 1097-1190 Yılları Arasında Anadolu'da Türkler ile Haçlılar Arasındaki Askerî İlişkilere Bir Bakış

11. yüzyıl sonlarında Türk dünyasının içine düştüğü kargaşa ortamından faydalanarak Anadolu ile birlikte bütün Yakındoğu'yu hâkimiyet altına almak için sahneye konan Haçlı Seferleri hareketi, Papa II. Urbanus'un Clermont Konsilinde 27 Kasım 1095'de, dinî motifleri ön plana alarak yaptığı çağrı ile resmen başladı¹. Sadece şövalyeler değil, toplumun her kesiminden insanlar bu sefere büyük ilgi gösterdi. Papa tarafından yasaklandığı halde, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, hastalar bile sefer hazırlıklarına başladılar. Sefere katılacak herkesin Haçlı yemini etmesi ve seferin sembolü olarak kırmızı bezden yapılan bir haç işaretinin giysilerin omuzuna dikilmesi öngörüldü. Sefer kilisenin

¹ Papa Urbanus'un Haçlı seferi çağrısı hakkında bk. D.C. Munro, "The Speech of Pope Urban II at Clermont 1095", *American Historical Review*, XI (1906), s. 231-242. Haçlı Seferlerinin başlaması ve amacı hakkında bk. I. Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *I.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, 35 (1994), s. 65-78; agm., *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s.1 vdd.

liderliğinde düzenlendiği için hareketin başına, bir kilise adamı ve papanın temsilcisi olarak le Puy piskoposu Adhemar tayin edildi. Papa Urbanus, seferin iâşesini sağlamak için bir deniz devletinin yardımını da sağladı. Cenova Cumhuriyeti 12 galeri ve 1 yük gemisini sefere tayin etmeye karar verdi. Bu arada bir çok Cenovalı Haçî kabul ederken İskoçya'dan, Danimarka'dan, İspanya'dan da pek çok kişi Haçî yemini etmek üzere koşup gelmekteydi. Sefere katılacak olanlardan bazıları sefer masraflarını karşılayabilmek için mallarını ve arazilerini rehin veriyorlardı. Geri dönmeyi düşünmeyenler de her şeylerini kiliseye bağışlıyordu.

Seferin asıl askerî gücünü Haçî seferine katılan asilzadelerin kumandasındaki 5 büyük ordu oluşturuyordu. Birinci Ordu: Fransa Kralı I. Philippe'in kardeşi Hugue de Vermandois'nın kumandasındaki Fransızlardan; ikinci ordu Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon'un kumandasındaki Fransızlardan oluşuyordu; üçüncü ordu Güney-İtalya Normanlarının reisi Bohemund'un kumandasındaydı; dördüncü ordu, Toulouse Kontu Raymond da St. Gilles'in kumandasındaki Güney Fransızlarından oluşuyordu ve bu sefere katılan en büyük gruptu; Kuzey-Fransızlarından oluşan beşinci büyük haçî ordusu da Normandia Dükü Robert ile eniştesi Champagne Kontu Etienne de Blois ve kuzeni Flandre Kontu II. Robert'in müşterek idaresindeydi. Bu liderlerin yanında asalet sınıfına mensup bir çok ünlü şövalye ve bazı önemli kilise adamları vardı. Haçî seferinin yaratacağı yeni imkânları göz önüne alan ve geri dönmeyi düşünmeyen Raymond de St. Gilles, Bohemund, Baudouin gibi liderler ailelerinin bir çok mensubunu, eşlerini ve çocuklarını da yanlarına alarak yola çıkmışlardı. Bunlardan Raymond de St. Gilles, büyük bir tören düzenleyerek hayatının geri kalan kısmını Kutsal topraklarda geçireceğini ilan etti. Sefer masraflarını karşılayabilmek için arazisinin bir kısmını sattı, bir kısmını da rehin verdi.

Haçîlerin öncüleri durumunda olan, Pierre L'Ermite'in idaresindeki yirmi bin kişilik disiplinsiz ve çapulcu kitlenin, İznik yakınında Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan tarafından imha edilmesinden (21 Ekim 1096) sonra, asillerin kumandasındaki asıl ordular arka arkaya İstanbul'a geldiler. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Batı'dan istediği ücretli asker yardımı yerine, Haçîler adı altında değişik milletlerin katılımıyla sayısız insandan

oluşan büyük orduların gelmekte olduğunu duyunca endişeye kapıldı ve güçlüğüle de olsa Haçlılardan vasallık yemini almayı başardı.

Birinci Haçlı Seferi orduları, ilk olarak Selçuklu başkenti İznik önündeki savaştan sonra şehrin Bizans'a teslim edilmesi (19 Haziran 1097), ardından Eskişehir (Dorylaion-1 Temmuz 1097) ve Ereğli'de Sultan I. Kılıç Arslan'a karşı kazandıkları zaferler sayesinde, büyük kayıplar verseler de güneye inmeyi başardılar ve Antakya'yı kuşattılar. Uzun süren bir kuşatmadan sonra 3 Haziran 1098'de şehir Haçlıların eline geçti. Büyük Selçuklu sultanının, Musul Valisi Kürboğa idaresinde şehre yardıma göndermiş olduğu birleşik Türk ordusu, 28 Haziran 1098'de, surlar önünde yapılan savaşta yenilgiye uğrayınca, Antakya kesin olarak kaybedildi. Ardından 1101 Yılı Haçlı Seferleri'ne karşı Anadolu'da varlığını koruma mücadelesi veren Türkler, uyguladıkları başarılı strateji ve taktikler sayesinde kendilerinden çok kalabalık olan üç ayrı Haçlı ordusunu Merzifon, Konya ve Ereğli'de imha ettiler.

Bu arada, Birinci Haçlı Seferi sırasında Anadolu'da Urfa ve Antakya'da kurulmuş olan Haçlı devletleri de Türk dünyasındaki kargaşa ortamından faydalanarak bölgede tutunmayı başarmışlar ve doğuya doğru genişleme gayreti içine girmişlerdi. Ancak, Mardin Emiri Artuklu Sökmen ve Musul Valisi Çökürmüş, 1104 yılında Harran önünde Haçlıları kesin bir yenilgiye uğratarak bu girişimlerine büyük bir darbe indirdiler. Üstelik Urfa Kontu Baudouin de Bourg ve kuzeni Joscelin de Courtenay Türklere esir düştüler. Ancak savaştan sonra iki Türk beyinin arası açılınca bu başarılarının sonucundan gereği gibi faydalanamayan Türkler, daha bu tarihte Urfa'yı geri alma fırsatını kaçırdılar. Böylece Çökürmüş, kendi kuvvetleriyle önce 19 Mayıs-2 Haziran 1104'te, sonra da 1105 yılında Urfa'yı iki kez kuşattı, ancak başarılı olamadı. Ardından Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1106'daki Urfa kuşatması da sonuçsuz kaldı.

Türklerin, bölgedeki Latin istilasını engellemek için ilk büyük girişimleri, Büyük Selçuklu Devleti içinde yeniden birliği sağlayan Sultan Muhammed Tapar (1105-1118)'in emriyle 1110 yılında başladı ve ilk olarak, İslâm devletleri arasına kama gibi sokulmuş olan Urfa'daki Haçlı Kontluğu hedef alındı. Böylece Haçlılara karşı mücadeleyle görevlendirilen Musul Valisi Mevdüd, 1110, 1111 ve 1112 yıllarında Urfa'ya üç sefer düzenledi. Onun 1113 yılında, Bâtuniler tarafından öldürülmesinden sonra yerini alan ve Haçlılara

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

karşı mücadeleyi devam ettiren Musul Valisi Aksungur el Porsukî de 1114'te Urfa bölgesini hedef aldı. İslâm dünyasının karşı saldırıya geçtiği bu dönemde Haçlılar savunma durumunda kaldılar. Ancak, Antakya Haçlı Hükümdarı Roger, Muhammed Tapar'ın emriyle Haçlılar üzerine yürüyen Hemedan Valisi Porsuk b. Porsuk'un kumandasındaki Selçuklu ordusunu, Tell-Dânis yakınında yenilgiye uğratınca (15 Eylül 1115) Roger ve Urfa Hükümdarı Joscelin savunma durumundan kurtulup yeniden bölgede ilerleyişe geçtiler. Fakat, Mardin-Halep Hükümdarı Artukoğlu İlgazi, güçlü kuvvetlerle Antakya'ya saldırınca ona meydan okuyan Roger, 28 Haziran 1119'da bütün kuvvetleriyle beraber imha edildi. Kanlı Meydan Savaşı (Ager Sanguinis), Haçlıların 1104'ten beri uğradıkları en büyük yenilgiydi. Antakya ordusu bu şekilde imha edilince, Haçlılar Asi Nehri'nin doğusunda Esârib, Zerdana, Sermin, Maarratü'n-Nüman, Kefertâb gibi bir çok yeri kaybettiler. Antakya da zapt edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Antakya'ya yardıma gelen Kudüs Kralı II. Baudouin şehri tehlikeden kurtardı. 14 Ağustos 1119'da Burc-u Hab yakınındaki uzun ve şiddetli mücadele sonunda hiçbir taraf açıkça galip gelemese de sonuç Frankların lehine oldu ve Baudouin kaybedilen bazı yerleri geri aldı. Böylece Kudüs Kralı Baudouin, 1126 yılına kadar Antakya'nın da idaresini üstlendi. 1119-1126 yılları arasında Baudouin ile Müslüman liderler arasındaki Antakya ile Halep arasındaki toprakları ele geçirme mücadelesi yaşandı. Frankların asıl hedefi Halep idi.

1122'de Antakya bölgesine bir sefer daha düzenleyen İlgazi, bu sefer sırasında ölünce, yeğeni Belek Haçlılarla mücadeleyi devam ettirdi. Bu arada, Antakya Prinkepsi II. Bohemund (1126-1130), Anazarba (Dilekkale) önünde Danişmendli Beyi Emîr Gazi tarafından pusuya düşürülerek bütün ordusuyla beraber imha edildi (1130).

Aksungur el-Porsukî'nin ölümünden sonra 1127'de Musul'da iş başına geçen, 1128'de Halep'e de hâkim olarak Kuzey Suriye'de İslâm birliğini sağlayan İmâdeddin Zengi'nin, Haçlı devletleri üzerindeki baskısı gün geçtikçe arttı. Sonunda Zengi, üç haftadan fazla süren kuşatmadan sonra 24 Aralık 1144'de Urfa'yı Haçlılardan geri almayı başardı. Ancak, Urfa Kontu II. Joscelin, Tell-Bâşir ve civarında bir süre daha varlığını devam ettirme imkânı buldu ve 1146'da Zengi'nin ölümünden sonra Urfa'yı geri almaya teşebbüs etti, fakat Zengi'nin halefi Nureddin Mahmud bu girişimi sonuçsuz bıraktı.

Urfa'nın kaybı, Avrupa'da Haçlı ruhunu yeniden harekete geçirdi ve Doğu'da zor durumda olan Haçlılara yardım için bölgeye yeni bir sefer düzenlenmesine yol açtı. Böylece, 1147-48'deki İkinci Haçlı Seferi sırasında da Anadolu'da Haçlılar ile Türkler arasında büyük mücadeleler yaşandı. Türkler, önce gerilla taktiği ile hırpaladıkları Alman Haçlı ordusunu Dorylaion yakınında imha ettiler (26 Ekim 1147). Ardından Bizans'a ait Ege bölgesinden geçerek güneye inmeye çalışan Fransızları Honaz Dağı'nda pusuya düşürüp ağır kayıplar verdirdiler (7 Ocak 1148).

İkinci Haçlı Seferi'nin Anadolu ve Suriye'de uğranılan mağlubiyetlerden sonra fiyaskoyla son bulması üzerine, Musul ve Halep'in Türk hâkimi Nureddin Mahmud'un Suriye bölgesindeki nüfuz ve hâkimiyeti daha da arttı. Kısa bir süre sonra Antakya Prinkepsi Raymond, İnad Kalesi ile Gab Bataklığı arasında bir yerde yapılan savaşta Nureddin tarafından yenilgiye uğratıldı (29 Haziran 1149). Antakya ordusunun imhası ve bizzat prinkepsin ölümüyle sonuçlanan bu savaştan sonra Nureddin, Antakya topraklarında kolayca ilerledi; Hârim'i ve Ası Nehri Vadisi'nde Haçlıların elinde kalan son kale Efâmiye'yi zapt etti (26 Temmuz 1149). Böylece Antakya Haçlı Devleti, sadece Antakya Ovası ve İskenderun Lâzikiye arasındaki daracık kıyı bölgesi ile sınırlı kaldı. Haçlılar 1164'te Hârim'i geri aldılarsa da, 1164'te şehir surları önünde yapılan savaş, Nureddin'in zaferiyle sonuçlanınca şehri yine kaybettiler.

Nureddin Mahmud'un 1174'de ölümünden sonra halefi, Mısır ve Suriye Hükümdarı Selahaddin Eyyûbi, Suriye ve Filistin'deki Haçlılara karşı mücadeleye devam etti. Sonunda 2 Ekim 1187'de, Kudüs'te 88 yıldır devam eden Haçlı hâkimiyetine son verdi. Bunun üzerine Kudüs'ü geri almak için düzenlenen ve Üçüncü Haçlı Seferi olarak adlandırılan harekât sırasında da Almanlar ile Türkler arasında Anadolu'da çatışmalar yaşandı (1190).

2) Anadolu'da Haçlılarla Yapılan İlk Savaşlar

Haçlılara karşı geleneksel savaş taktiklerini kullanan Selçuklular, başlangıçta İznik ve Eskişehir önlerinde bu ordularla iki kere meydan savaşına girdiler. Birinci Haçlı Seferi ordularının Selçuklu başkenti İznik'i kuşattıkları sırada (6 Mayıs-19 Haziran 1097), Sultan I. Kılıç Arslan ile güney surları karşısına yerleşmiş olan Haçlılar arasında yapılan savaş, askerî gücü yüksek

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

Haçlı ordusuyla Türkler arasında yapılan ilk savaştı ve iki taraf da henüz birbirinin savaş usullerini bilmiyordu: 1097 ilkbaharında imparator tarafından Anadolu yakasına geçirilen ve Pelakanon'da toplanan Haçlı ordusu ilk olarak Selçüklü başkenti İznik'i hedef aldı. 6 Mayıs'ta şehir önüne gelen Haçlılar, 14 Mayıs'ta şehri kuşatma altına aldılar. Bu arada kuşatma için gerekli olan aletleri yapmaya başladılar. Mancınıklar (*petraria, tormentum*), surları sarsarak yıkmak için kullanılan büyük kalaslar (şahmerdan), surların altına lağım kazmak için kullanılan ve aynı zamanda lağımçılara siper teşkil eden bir tür portatif kulübeler (*scrofa*) ve genellikle iki katlı olup içindekileri korumak için içi ve dışı köseleyle kaplanan ahşap hücum kuleleri inşa ettiler². Godefroi şehrin kuzey suru karşısına, Bohemund ve yeğeni Tankred doğu suru karşısına yerleşirken, onların arkasından on gün sonra şehir önüne ulaşan Raymond de St. Gilles de güney sur kesimine yerleşecekti. Şehrin batı kesimi göle açıldığından boş bırakılmıştı. Şehir, 144 kule ile güçlendirilmiş 5 km. uzunluğunda sağlam bir surla çevrilmişti. Savunma bakımından çok iyi durumda olsa da şehri savunan Türk garnizonu böyle büyük bir kuşatma karşısında takviye kuvvetlerine ihtiyaç duymaktaydı³.

Bu sırada Ermeni Gabriel'in elindeki Malatya'yı kuşatmakta olan Sultan Kılıç Arslan'a haber gönderip yardım isteyen Türkler, şehrin güney sur kesiminin henüz kuşatılmamış olduğunu, buradan güvenle şehre girebileceklerini bildirmişlerdi. Ancak sultanın göndermiş olduğu öncü Türk kuvveti, Raymond'un 16 Mayıs'ta belirtilen sur kesimini kuşatmasından sonra

² Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres. Chronicle of the First Crusade*, terc. M. E. Mc. Ginty, Oxford 1941, s. 32, terc. R. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s. 82; Anonim *Gesta Francorum*, terc. R. Hill, *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, Oxford 1979, s. 14; Raimundus Aguilers, *Recueil des Historiens des Croisades. Historiens Occidentaux (RHC occ.)*, III, s. 239, terc. H. Hill - L. Hill, *Raymond d'Aguilers, Historia Francorum, Qui Ceperunt Iherusalem*, Philadelphia, 1968, s. 26; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre*, terc. E. A. Babcock - A. C. Krey, I, New York 1943, s. 158; Anna Komnena, *Aleksias*, terc. E.A. Dawes, *The Alexiad*, Londra 1928, s. 270, terc. B. Umar, *Alexiad*, Istanbul 1996, s. 326. Bu kuşatma aletleri hakkında bk. St. Runciman, *First Crusade*, Cambridge 1980², türlü yer., J. Bradbury, *The Medieval Siege*, Suffolk 1992, türlü yer.

³ *Gesta Francorum*, s. 14 vd.; Raimundus Aguilers, terc. Hill, s. 25 vd.; Fulcherius Carnotensis, terc. Ryan, s. 80; Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 315, terc. H. Hefele, *Albert von Aachen. Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, I, Jena 1923, s. 62.

şehir önüne ulaşabildi⁴. Bunun üzerine öncü Türk kuvveti ani bir saldırıyla şehre girmeyi denediyse de Raymond tarafından yenilgiye uğratıldı. Görgü tanığı Raimundus'un kaydına göre⁵ Toulouse Kontu Raymond, orada kamp kurmaya çalışırken, Türkler iki kol halinde dağlardan inip, bu Haçlılara saldırmışlardı. Plânlarına göre, bir grup Godefroi ile savaşırken, öteki grup güney kapısından şehre girecek, sonra başka bir kapıdan çıkacak ve böylece bir şeyden haberi olmayan Haçlıları yenilgiye uğratacak, fakat bu mümkün olmadı.

Bunun üzerine İznik garnizonu, Bizans kumandanı Manuel Butumites ile şehrin teslim şartlarını görüşürken, Sultan Kılıç Arslan'ın yaklaşmakta olduğu haberi geldi. Mayıs sonuna doğru şehir önüne gelen sultan, İznik'e girebilmek için derhal, güney surları karşısına yerleşmiş olan Raymond de St. Gilles'in birliklerine hücum etti. Flandre Kontu Robert, ordusuyla onlara yardıma koştu. Türk garnizonunun bir çıkış hareketinden çekinen Godefroi ve Tankred, kuşatmış oldukları sur kesiminden ayrılmadılar. İki taraf arasında mızraklarla, kılıçlarla adam adama bütün gün devam eden savaş çok şiddetli oldu. Latin kaynaklarının ifadelerini doğrulayan, çağdaş Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "... iki ordu korkunç bir hiddetle birbiri üzerine atıldı. Müslüman askerleri, miğferlerin parıltısı, zırhların çatırtısı ve yayların gıcırtısı içinde git gide cephelerini daha çok sıkılaştırdılar. Yeryüzü muhariplerin gürültüsü altında titriyor ve okların vızıltısı atları ürkütüyordu. En cesur muharipler kahramanca birbiri üzerine atılıp arslan yavruları gibi birbirini merhametsizce vuruyorlardı. Muharebenin bu ilk günü çok şiddetli geçti, çünkü sultan Franklara karşı 600.000 (!) askerle beraber harp ediyordu. Fakat Franklar bu kadar büyük bir orduya karşı galip geldiler". Savaş sonucunda sultan, Haçlı ordusunun sayıca⁶ kendi kuvvetlerinden çok üstün olması yüzünden kuşatmayı

⁴ *Gesta Francorum*, s. 14 vd.

⁵ Raimundus Aguilers, terc. Hill, s. 25 vd. Bu müellif hakkında bk. B. Küçükspahioğlu, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 41 (2005), s. 17-23.

⁶ Haçlı Seferleri dönemindeki orduların sayısı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Kaynakların bu konuda verdikleri şüpheli bilgiler birbiriyle uyumsuzdur. Muazzam büyüklükteki Haçlı ordularının sayı gücü hakkında değerlendirmeler için bk. St. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, terc. F. Işıltan, I, TTK-Ankara 1989², s. 263 vdd.; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, TTK-Ankara 1990, s. 7 vdd.

yaramadı. Ordusunu daha fazla yıpratmadan geri çekilmeye ve Haçlılara karşı savaşmak için uygun bir fırsat beklemeye karar verdi⁷.

İznik önündeki savaşta Haçlılar da ağır kayıplara uğramışlar, sağ kalanların pek çoğu da yaralanmıştı. Fakat yine de elde ettikleri başarı cesaretlerini artırmıştı. Zaferi kazanacaklarından emin olan Türk şehitlerinin üzerinde alacakları esirleri bağlamak için getirdikleri ipleri bulmuşlardı. İznik'teki garnizonun moralini bozmak için bu Türk şehitlerinin kafalarını kesip mancınıklarla şehre atıyorlardı⁸. Ayrıca, Haçlılar 1000 Türk şehidinin kafasını keserek torbalarla Gemlik'e, oradan da İstanbul'a imparatora göndermişler, imparator ise buna çok sevinmiş ve Haçlıları ödüllendirmişti⁹. Haçlılar bundan sonra şehri daha da şiddetle kuşatmaya devam ettiler. Ancak, 5 haftadır kuşatılan ve mancınıklarla sürekli dövülen surları bir türlü aşamıyorlardı. Sonunda Raymond ve Adhemar, güney surlarında bulunan Gonatas adındaki kulenin altına lağım kazıp içini ateşe vermek suretiyle çöktürmeye çalıştılar. 'Kaplumbağa' denen ahşap bir kuşatma kulesi inşa ederek içine savaşçıları doldurdular ve bunu surlara yanaştırdılar. Bu savaşçıların bir kısmı, kuleyi savunan Türklerle savaşırken, demirden araçlarla donatılmış diğer grup bu arada kulenin altını kazarak içini odunlarla doldurup ateşe vermek suretiyle kuleyi yıktı. Ancak gece karanlığından faydalanan Türkler, kuleye verilen zararı onarınca, Haçlıların bu çabası da sonuçsuz kalmış oldu¹⁰.

Türkler doğrudan göle açılan batı surlarındaki kapılar sayesinde yiyecek ve çeşitli ihtiyaçlarını temin edebildikleri sürece, Haçlılar şehirdekileri aç bırakarak teslim olmaya zorlayamazlardı. Bu yüzden Haçlıların yardım isteği

⁷ Bu savaş hakkında bk. *Gesta Francorum*, s. 15; Raimundus Aguilers, *RHC occ.*, III, s. 239, terc. Hill, s. 26; Tudebodus, *RHC occ.*, III, s. 23, terc. J. Hill - L. Hill, *Peter Tudebode, Historia de Hierosolymitano Itinere*, Philadelphia 1974, s. 31; Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 319 vd., terc. Hefe, s. 68 vd.; Willermus Tyrensis, terc. Krey, I, s. 156 vd.; Anna Komnena, terc. Dawes, s. 270, terc. Umar, s. 325 vd.; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, terc. H. Andreaşyan, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK-Ankara 1962, s. 190.

⁸ *Gesta Francorum*, s. 15; Willermus Tyrensis, terc. Krey, I, s. 157.

⁹ Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 320 vd., terc. Hefe, s. 70; Willermus Tyrensis, terc. Krey, I, s. 157.

¹⁰ *Gesta Francorum*, s. 15; Raimundus Aguilers, *RHC occ.*, III, s. 239, terc. Hill, s. 26; Tudebodus, *RHC occ.*, III, s. 181, terc. Hill, s. 33; Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 322 vd., terc. Hefe, s. 73; Anna Komnena, terc. Dawes, s. 270 vd., terc. Umar, s. 326 vd.

üzerine İmparator Aleksios tarafından gönderilen hafif gemiler, Gemlik'ten arabalara yüklendikten sonra İznik'te göl kıyısına indirildi ve böylece Türklerin yardım aldığı göl yolu kesildi. Ayrıca imparatorun gönderdiği, Tatikios ve Tzitas'ın kumandasındaki 2000 kişilik bir kuvvet de İznik önüne gelip Gonatas kulesinin karşısında mevzilendi ve Haçlılarla birlikte surlara yapılan saldırılara katıldı. Artık hiçbir kurtuluş ümidi kalmayan Türkler sonunda, Bizans kumandanı Butumites ile teslim şartları konusunda anlaştıktan sonra şehri Bizans kuvvetlerine teslim ettiler (19 Haziran 1097)¹¹.

3) Dorylaion Savaşı (1 Temmuz 1097)

Sultan I.Kılıç Arslan, İznik önünden geri çekildikten sonra Haçlıları durdurabilmek için yeni bir savaşa hazırlanmaya başlamıştı. Bu arada 26 Haziran'da İznik'ten ayrıldıktan sonra Eskişehir-Akşehir-Konya-Ereğli yoluyla¹² Antakya'ya inmeyi plânlayan Haçlı ordusu Osmaneli (Lefke)'ne geldiğinde, bu muazzam büyüklükteki ordunun yiyecek ve ikmal işini kolaylaştırmak için ikiye ayrılmasına ve bir günlük mesafe ile ilerlemesine karar verilmişti. Buna uygun olarak Robert de la Normandia, Etienne de Blois, Tankred ve Haçlılara rehberlik eden Tatikios'un kumandasındaki Bizans birliklerinden oluşan birinci grup, Bohemund'un kumandasında önden yola çıktı. Raymond de St. Gilles'in kumandasındaki ikinci grupta ise Godefroi de Bouillon, Le Puy Piskoposu Adhemar, Hugue de Vermandois ve Robert de Flandre'in kuvvetleri yer alıyordu¹³. Gözcüleri vasıtasıyla Haçlı ordusunun yürüyüşü hakkında bilgi edinen ve onlara saldırmak için uygun fırsatı bekleyen

¹¹ Anna Komnena, terc. Dawes, s. 272 vd., terc. Umar, s.328 vd.; *Gesta Francorum*, s. 16 vd.; Fulcherius Carnotensis, *RHC occ.*, III, s. 333 vd., terc. Ryan, s. 82 vd.; Willermus Tyrensis, terc. Krey, I, s. 160 vdd. İznik'in Haçlılar tarafından kuşatılması hakkında ayrıca krş. Runciman, I, s. 135 vdd.; I. Demirkent, "İznik'in Haçlılar tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *I. Uluslararası İznik Sempozyumu (1-4 Kasım 2000)*, İznik 2000, s. 121-130; B. Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007, s. 26 vdd.

¹² Haçlı ordusunun Anadolu'daki yürüyüşü için bk. E. Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, 243 (2001), s. 572 vdd., agm., "Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) ve Anadolu", *Sosyoloji Yılığ-Kitap 12, Semavi Eyice'ye Saygı. Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, İstanbul 2005, s. 298-305.

¹³ *Gesta Francorum*, s. 18, Fulcherius Carnotensis, terc. Ryan, s. 85, Raimundus Aguilers, terc. Hill, s. 27; Radulfus Cadomensis, *Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, terc. B. S. Bachrach - D. S. Bachrach, Hampshire 2005, s. 44 vd.; Tudebodus, terc. Hill, s. 34; Anna Komnena, terc. Umar, s. 332.

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

sultan, Porsuk Vadisi yoluyla bölgeye gelip, 30 Haziran günü, Eskişehir'in kuzeybatısındaki Sarısu Ovası'nın alçak tepelerinde pusu kurdu¹⁴. Aynı gece Haçlı ordusunun Bohemund'un idaresinde önden ilerlemiş olan birinci grubu da ovaya ulaştı.

Ertesi sabah gün doğar doğmaz (1 Temmuz 1097), savaş naraları atarak yamaçlardan aşağı inip aniden hücumla geçen Türkler, savaş taktiklerine uygun olarak, Haçlı karargâhını her yönden kuşattılar ve oklar yağdırmaya başladılar. Ön saflardaki okçular yıldırım hızıyla oklarını attıktan sonra yerlerini yeni bir okçu birliğine bırakarak geri çekiliyorlardı. Biniciler de süratle atlarını düşman üzerine sürüyor ve mızraklarını fırlatarak uzaklaşıyorlardı.

Daha önce hiç karşılaşmadığı bu savaş taktiği karşısında şaşırıp ve çetin bir savaş olacağını anlayan Bohemund, adamlarıyla beraber derhal Türk saldırılarına karşı koymaya çalıştı¹⁵. Bir yandan da haberci gönderip Raymond de St. Gilles'in kumandasındaki ikinci grubu süratle yardıma çağırıyordu. Her yönden bir ok sağanağı altında olan Haçlılar, kargaşa içinde sıkışıp kalırken, şövalyeler kılıçlarla ve mızraklarla Türkleri geri püskürtmeye teşebbüs ettiler. Fakat savaşın ilk aşamasında Haçlılarla yakın savaşa girmekten çekinen Türkler her defasında kasten saflarını araladılar. Haçlılar ise adam adama savaşıacak kimse bulamayınca hiç bir başarı elde edemeden kendi saflarına geri çekilmek zorunda

¹⁴ Anna Komnena (terc. Umar, s. 332) savaşın yerini Eskişehir yakınlarındaki "Dorylaion Ovası" diye belirtmiştir.

¹⁵ 1097'deki Dorylaion savaşı hakkında bilgi veren *Gesta Francorum* (terc. Hill, s. 18 vdd.), Fucherus Carnotensis (*RHC occ.*, III, 334 vdd., terc. Ryan, s. 83 vdd.) ve Raimundus Aguilers (*RHC occ.*, III, s. 240, terc. Hill, s. 27 vd.) bizzat savaşta bulunmuşlardır. Konuyla ilgili diğer kaynaklarımız, Radulfus Cadomensis (*RHC occ.*, III, s. 620 vdd., terc. Bachrach, s. 45 vdd.), Antakya Prinkepsi Tankred (1108-1112)'in hizmetinde yer almış olup, bu savaş hakkındaki bilgilerini ondan almıştır. Kendisi de bir Haçlı olan Tudebodus (terc. Hill, s. 34 vdd.)'un verdiği bilgiler *Gesta* ile aynıdır. Albertus Aquensis (*RHC occ.*, IV, s. 329 vdd.)'in verdiği bilgiler muhtemelen görgü tanıklarının ifadeleri olup diğer kaynakların ifadelerini tamamlamakta veya doğrulamaktadır. Haçlı Seferleri tarihçilerinin en büyüğü olarak kabul edilen Willermus Tyrensis ise eserini, Haçlı seferinden yaklaşık 70 yıl sonra (1169'da) kaleme almaya başlamıştır. Bu savaş hakkında ayrıca krş. Runciman, I, s. 142 vd.; R. C. Smail, *Crusading Warfare (1097-1193)*, Cambridge 1956, s. 168 vd.; J. France, *Victory in the East, a Military History of the First Crusade*, Cambridge 1996², s. 169 vdd.; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1999⁷, s. 101 vdd.; I. Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK- Ankara 1996, s. 28 vdd.; Küçüksipahioğlu, *Trablus*, s. 31 vdd.

kaldılar. O zaman da Türkler, tekrar Haçlıları kuşatarak yeniden oklar yağdırdılar. Yalnızca göğüs zırhları, miğferleri ve kalkanları olanlar, dayanması zor olan bu saldırıya karşı kendilerini koruyabildiler. Atlar ve silâhsız olanlar ciddi yaralar alıp yere düşmekten kurtulamadılar. Bu savaşta hem şövalye hem de yayalardan pek çok kişi hayatını kaybetti. Bohemund'un yeğeni, yani Tankred'in kardeşi de ölenler arasındaydı. Tankred ise esir edilmekten güçlükle kurtulmuştu¹⁶.

Haçlılar için askerî metotlarını bilmedikleri bir düşmanla savaşmak gerçekten zordu. Görgü tanığı Fulcherius, bu savaşı tasvir ederken Haçlıların içine düştüğü durumu ve ümitsizliklerini şöyle ifade etmiştir: "Türkler, silâhları birbirine sürterek ve naralar atarak bizi şiddetli bir ok yağmuruna tuttular. Bu bizi şaşkına çevirdi. Ölümle yüz yüze geldiğimizden ve bir çoğumuz yaralandığından, derhal arkamızı dönüp kaçtık. Bunda şaşılacak bir şey yok, çünkü böyle bir savaş hiç birimiz tarafından bilinmiyordu... Hepimiz titreyerek ve dehşete kapılmış olarak, ağıl içindeki koyunlar gibi bir araya yumaklanmıştık, her taraftan düşmanlarca çevrildiğimizden hiç bir yöne dönemiyorduk. Orada çok büyük bir feryat semaları inletiyordu. Yaşama ümidi kalmamıştı"¹⁷.

Haçlıların saflarının zayıflamaya başladığını gören Türkler, savaşın ikinci aşamasında kılıçlarla adam adama mücadeleye girdiler. Ancak savaşın en şiddetli yerinde ikinci gruptaki Goderoi de Bouillon, Hugue de vermandois ve Raymond de St. Gilles'in takviye kuvvetleriyle gelmesi savaşın kaderini değiştirdi. Türkler, yeni gelen kuvvetleri görünce şaşkırdılar ve iki grubun birleşmesini önleyemediler. Haçlılar derhâl savaş düzenine girerken Bohemund, Robert de la Normandia, Tankred ve Etienne de Blois sol kanatta, Goderoi de Bouillon, Hugue de Vermandois sağ kanatta, Raymond ile Robert de Flandre ise merkezde yer aldılar. Türkler karşı saldırıya geçen baştan aşağı zırhlı ve uzun mızraklı Haçlı şövalyelerine karşı adam adama kahramanca dövüştüler. Ancak Le Puy piskoposunun idaresindeki birliklerde sürpriz bir şekilde birdenbire

¹⁶ Willermus Tyrensis, terc. Ryan, s. 170 vd.

¹⁷ Fulcherius Carnotensis, *RHC occ.*, III, 335, terc. Ryan, s. 85. Bu müellif hakkında bk. E. Altan, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis", *I.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, 37 (2001-2002), s. 45-49.

arkadan saldırınca kargaşa içine düştüler. Sultan daha fazla kayıp vermemek için geri çekilmeye karar verdi¹⁸.

Türkler, Haçlıların bile takdire şayan buldukları üstün savaş kabiliyetlerine ve bütün çabalarına rağmen bu orduların sayıca üstünlüğüne mağlup olmuşlardı. Nitekim bu savaşta yer alan bir Haçlı yazarı eserinde şöyle yazmıştır: "Türklerin metanet, kahramanlık ve savaş kabiliyetlerini kim tasvir edebilir?... Eğer Türkler Hıristiyan olsalardı kudret ve cesaret bakımından kimse onlarla boy ölçüşmezdi"¹⁹.

4) Strateji ve Taktikler

Gerek İznik önünde gerekse Dorylaion (Eskişehir) yakınlarında Haçlı ordularının sayıca kendilerinden çok üstün olması yüzünden başarı sağlayamayan Türkler, bundan sonra onlara karşı meydan savaşına girmekten kaçındılar. Çünkü böylesine büyük orduların ancak gerilla savaşı ile yıpratılıp, uzaktan düzenlenen vur kaç türü saldırılarla hırpalandıktan sonra kademeli olarak imha edilebileceğini anladılar ve savaş taktiklerini buna göre belirlediler.

Buna uygun olarak, profesyonel askerlerden oluşan Türk ordusu hafif silâhli küçük birliklere ayrıldı. Bu birlikler düşmanı yıldırma ve yıpratma için Haçlı ordusunun geçeceği yollar üzerindeki su kaynaklarını kullanılmaz hale getirdiler, kuyuları doldurdular veya içine hayvan leşleri attılar; düşman ordusunun önünden devamlı geri çekilirken otları yakarak veya büyük hayvan sürülerini düşmanın geçeceği güzergâhta otlatarak, ordunun ot teminini güçleştirdiler. Her türlü yiyecek maddesini imha edip, şehirleri boşalttılar, halk mallarını de yanına alarak ormanlarda, dağlarda saklandı. Böylece geçtikleri

¹⁸ Raimundus Aquilers, terc. Hill, s. 27 vd.; *Gesta Francorum*, s. 20 vd.; Tudebudus, terc. Hill, s. 35 vd.; Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 332 vd., terc. Hefe, s. 88 vd.; Willermus Tyrensis, terc. Krey, I, s. 169 vdd. Bu savaş hakkında ayrıca krş. Smail, s. 169 vd.; Runciman, I, s. 142 vd.; Demirkent, *Kılıç Arslan*, s. 30; agm., *Haçlı Seferleri*, s. 34 vdd.; Küçüksipahioglu, *Trablus*, s. 31 vdd.

¹⁹ *Gesta Francorum*, s. 21.

yerlerde ne yiyecek ne de su bulabilen Haçlılar perişan oldular. Haçlılar çoğu kez yiyecek olarak zayıf veya ölü atların etine muhtaç oldular²⁰.

Bu arada hareketli Türk birlikleri, yaptıkları sürpriz hücumlarla da onlara büyük kayıplar verdirip yıpratmaya devam ettiler. Latin kaynaklarına göre²¹ 1097'de Dorylaion Savaşı'ndan sonra geri çekilen Türklerin uyguladıkları bu taktik yüzünden Temmuz sıcağında Haçlılar susuzluk ve açlıktan perişan olurken çok sayıda insan ve hayvan bu yüzden ölmüştü. Dikenli bitkilerden başka yiyecek bir lokma yemek bulamamışlardı. Atlarını kaybeden bir çok şövalye, yaya askeri olarak yoluna devam etmek zorunda kalmış veya öküzleri binek hayvanı olarak kullanmıştı. Yine atlarını kaybeden Haçlıların keçileri, domuzları, köpekleri yük hayvanı olarak kullandıkları görülmüştü.

1147'de, Türklerin uyguladıkları yıpratma taktikleri yüzünden ordusu perişan olan Alman Kralı Konrad, "Akıllı bir adam başka bir felâketten ders almalı. Son zamanlarda, hiç bir ırkın karşı koyamayacağı bir ordu vardı; bu ordu, açlığa mağlup olunca, erzakla donatılmış olsaydı yenebileceği kişilere boyun eğdi. Şimdi içinde olduğumuz durum da aynıdır. Hiç bir ulusun gücünden korkmamamıza rağmen açlığı yenecek silâhlarımız yok. Bakın! Önünüzde iki yol vardır; bunlardan biri daha kısa, fakat erzak yönünden yetersiz; diğeri daha uzun fakat emindir. Size, daha uzun olmasına rağmen sahil yolunu tutmanızı ve şövalyelerinizin gücünü boş yere harcamamanızı tavsiye ederim"²² diyerek Fransa Kralı Louis'yi uyarmış ve Bizans'ın elindeki sahil yolundan ilerlemeye teşvik etmiştir.

Türkler, savaştan önce düşmanın moralini bozmak ve yıpratmak için başka faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Mesela hiçbir şeyden korkmadıklarını

²⁰ *Gesta Francorum*, s. 23; Tubebodus, terc. Hill, s. 38; Odo de Deuil, *Odo of Deuil. De Projectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East*, neşr. ve terc. V. G. Berry, New York 1948, s. 128 vd.; Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, Berlin 1928, s. 79, 81, 83; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, terc. H. J. Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade. A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Brookfield 1997, s. 61; İbnü'l-Kalânisi, *The Damascus Chronicle of The Crusades*, terc. (kısmen) H. A. R. Gibb, Londra 1932, s. 281.

²¹ Fulcherius Carnotensis, terc. Ryan, s. 87 vd.; *Gesta Francorum*, s. 23; Tudebodus, terc. Hill, s. 38; Albertus Aquensis, terc. Hefele, I, s. 90 vd.

²² Odo de Deuil, s. 105.

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

göstermek ve morallerini bozmak için saçlarını kazıyarak Haçlıların önüne attıklarını, Fransa kralının yanında İkinci Haçlı Seferi'ne katılan Odo de Deuil'un²³ kaydından öğreniyoruz. Geceleri de Haçlıların kampı etrafında korkunç naralar atıp, geceyi uykusuz ve sıkıntılı geçirmelerini sağladılar. Onları tedirgin etmek için, sabaha kadar Haçlı ordugâhına oklar yağdırdılar, öyle ki, 1190 yılında Anadolu'da, çadırları delip geçen bir ok yağmuru altında bazı haçlılar uykudayken öldü. Bu yüzden Haçlıların bazen haftalarca zırh gömleklerini gece gündüz hiç çıkarmadan, silâhlanmış bir şekilde uydukları, yemek yedikleri görüldü²⁴. Çağdaş Latin müellifi Radulfus'un²⁵ ifadesinden anlaşıldığına göre, "Allahibar", yani Allahuekber diye savaş naraları atan Türklerin, bu şekilde düşmanı korkutup, morallerini bozduğu anlaşılıyor; ayrıca, borazan, davul, zurna, düdük, def, zil gibi müzik aletlerini kullanarak da düşmana korku saldıkları görülmüyor²⁶.

Bu dönemde Türk ordusunda yer alan uzman atlı okçular ve onların taktikleri Haçlılar için daima en büyük tehlike olmuştur. Yukarıda görüldüğü gibi, başlangıçta yabancı oldukları bu savaş tarzı karşısında Haçlılar şaşkına dönmüştü. Ancak, dönemin Türk ordusu sadece atlı okçulardan oluşmuyordu. Selçuklu ordusunun savaşçı unsuru atlı ve yaya olmak üzere iki kısma ayrılmıştı; fakat ordunun en etkili ve en büyük kısmını atlı savaşçılar teşkil ediyordu. Yay ile silâhlanmış olmayan atlılar da vardı. Selçuklu askerleri, kullandıkları silâha veya yaptıkları işe göre, okçu ve yaycılar, mızrakçılar, kılıççılar, gürzçüler, mancınıkçılar, lağımçılar gibi gruplara ayrılmışlardı. Bunlardan başka ordunun lojistik hizmetleri, ağırlıkların taşınması, yiyecek ihtiyacının karşılanması gibi geri hizmetleri görmek için sefere katılan unsurlar da vardı²⁷.

Haçlı ordusunun da en etkili kısmı atlı savaşçılarıydı. Fakat 12. yüzyıldaki görgü tanıklarının ifadeleri ve diğer çağdaş tasvirlerde açıkça

²³ Odo de Deuil, s. 127 vd.

²⁴ *Itinerarium*, s. 61.

²⁵ Radulfus Cadomensis, *RHC occ.* III, s. 636, terc. Bachrach, s. 65. Krş. *Gesta Francorum*, s. 18.

²⁶ Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 571, terc. Hefele, II, 91; *Itinerarium*, s. 248.

²⁷ Selçuklu ordusunun temel unsurları hakkında geniş bilgi için bk. S. Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür*, Ankara 2005, s. 67 vdd.

görüldüğü gibi, çevik Türk atlıları, silâhlarının hafifliği, atlarının da süratli olması sayesinde, manevrada Franklardan daha hızlı ve daha esnekti²⁸. Genellikle uzaktan savaşmayı tercih eden Türklerin en önemli silahları ok ve yay idi. Bu silahları uyguladıkları savaş taktiği gereği geri çekilirken de kullanırlardı. Türkler kalkan, mızrak, kılıç, sopa, süngü, topuz, bıçak, hançer gibi silâhları da taşırlar ve yüz yüze yaptıkları çarpışmalarda bunları, kuşatma savaşlarında ise mancınık ve diğer kuşatma aletlerini kullanırlardı. O dönemdeki bütün silâhlar Selçuklu ordusunda mevcuttu. Fakat Türklerin kullandığı bu silâhların diğer milletlerinkinden daha hafif ve kullanışlı olması onlara önemli bir avantaj sağlıyordu²⁹.

Türk mızrakları ve kalkanlarının Haçlılarınkinden daha hafif olduğu kayıtlardan açıkça görülüyor. Türk mızrağının içi boş olup boyu daha kısa idi. Frankların mızrağı gibi meşe ve dişbudak ağacından değildi³⁰. Türk kalkanları da Frankların kalkanları gibi uzun değildi. Küçük ve yuvarlak olan Türk kalkanları, hafifliğinden dolayı avantaj sağlıyordu³¹. Yine Haçlıların zırhları ve miğferleri çok dayanıklı olsa da ağırlığı savaşçıların hareket kabiliyetini azaltıyordu. Hafif Türk süvarileri yıldırım hızıyla defalarca saldırılarını tekrarlarlarken, Haçlılar, ağır zırhları ve kalkanlarıyla Türklerin bu saldırılarına karşılık veremiyordu³². Böylece Türkler hafif silâhları ve hızlı atları sayesinde Franklardan daha rahat hareket edebiliyor, kolayca yer değiştirebiliyorlardı. Bu sayede düşmanları onları kolayca takip edemiyordu. Çağdaş Bizans tarihçisi Niketas'ın belirttiği gibi, yoğun bir bulut gibi ansızın düşmanlarının üzerine

²⁸ Bk. Raimundus Aguilers, *RHC occ.*, III, s. 243, terc. Hill, s. 32 vd.; *Itinerarium* s. 61; Ambroise, *The Crusade of Richard Lion-Heart by Ambroise*, terc. M. J. Hubert - J. L. La Monte, New York 1941, s. 232; Radulfus Cadomensis, *RHC occ.*, III, s. 628, terc. Bachrach, s. 54; Willermus Tyrensis, terc. Krey, II, s. 171.

²⁹ Bu dönemde Türklerin kullandıkları silâhlar için bk. Radulfus Cadomensis, terc. Bachrach, s. 71 vd.; *Itinerarium*, s. 61, 251; Ambroise, s. 232. Krş. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1992, s. 268 vdd.; Koca, s. 136 vdd.; M. Kesik, "Türkiye Selçukluları'nda Savaş Geleneği, Hile ve Taktikleri", İst. Üniv. Tarih Araştırma Merkezi Semineri, *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, İstanbul 2008, s. 248 vdd.

³⁰ Radulfus Cadomensis, *RHC occ.*, III, s. 631, terc. Bachrach, s. 58.

³¹ Radulfus Cadomensis, *RHC occ.*, III, s. 640, 645, terc. Bachrach, s. 71, 78; *Itinerarium*, s. 247.

³² Willermus Tyrensis, terc. Krey, II, s. 171.

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

çöken Türkler, karşısındaki güç henüz silâhını kullanamadan rüzgâr gibi ortadan kayboluyorlardı³³.

Hızlı hareket edebilmelerinden başka Türklerin savaş taktikleriyle ilgili ikinci özellikleri okçulukta çok usta olmalarıydı. Okçuluktaki kabiliyetlerini hızlı hareket edebilmeleriyle birleştirince Türkler, at üzerinde duraksamadan yayı kullanabilirlerdi. Geri çekilirken bile atın üzerinde arkalarına dönerek kendilerini takip edenlere ok fırlatabiliyorlardı³⁴. Niketas³⁵, "Bir Türk şöyle yapar: Atını, uçar gibi koşmasını sağlamak için şiddetle mahmuzlar, kendisi iki eliyle yayını kavrayarak geriye doğru ok atar. Arkasından onu geçmek üzere gelen ise onu geçer ama, sadece ölmekte. Onu yakalamak isteyen kendisi yakalanır ve birden bire izlenen izleyen olur" şeklindeki ifadesiyle Türklerin bu konudaki kabiliyetini dile getirmiştir³⁶.

Böylece bu iki önemli özelliklerini Haçlılara karşı oldukça etkili bir şekilde kullanan Türkler, öncelikle, bu sayede rakip güçten belli bir mesafede uzakta kalma ve ona yaklaşacağı zamanı tayin etme imkânını buluyorlardı. Kütle savaşı usulüne göre yanaşık nizamda dizilerek savaşmaya alışkın olan ağır teçhizatlı Franklar, savaş meydanında hücumu hız kazandırmak için hızlı atları kullanırlardı ve bu sistem ancak birleşik bir düşman birliğine karşı etkiliydi. Fakat, atlı Türk okçuları onlara böyle bir hedef sağlamadı. Bu yüzden de hafif silâhlı ve hareketli Türk süvarilerinin süratli ve ani hücumları, sıkı saflar halinde savaşan ağır hareketli Haçlı ordusunu zor duruma düşürdü. Nitekim Birinci Haçlı Seferi sırasında taktik olarak Türklerle yenilen Haçlılar, Dorylaion Savaşı'nda olduğu gibi, düşükleri zor durumdan ancak sayıca üstünlükleri sayesinde kurtulabildiler³⁷.

Bizans tarihçisi Anna Komnena, Türklerin diğer milletlerden farklı olan savaş düzenini ve metodunu kısaca ifade ederken, onların kalkana karşı kalkan,

³³ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, terc. F. Işıltan, TTK-Ankara 1995, s. 22; Odo de Deuil (s. 111) ve Willermus Tyrensis (terc. Krey, II, s. 171) de Türk atlılarının bu özelliğine dikkat çekmişlerdir.

³⁴ Radulfus Cadomensis, *RHC occ.*, III, s. 715, terc. Bachrach, s. 58, 171.

³⁵ Niketas Khoniates, terc. Işıltan, s. 122.

³⁶ Çağdaş Bizans tarihçisi Anna Komnena (terc. Dawes, s. 398) da Türklerin okçulukta ne kadar usta olduklarını ifade etmektedir.

³⁷ Willermus Tyrensis, terc. Krey, I, s. 171, II, s. 171.

tolgaya karşı tolga ve savaşçıya karşı savaşçı ilkesine göre dizilmediğini belirttiikten sonra şöyle devam etmiştir: "Onlarda sağ kanat, sol kanat ve merkez birbirinden uzakta durur ve sınıksız bitişik *phalanx* dizilişi yoktur, saf aralıktır. Böylece onların sağ kanadına ya da sol kanadına saldırıldığında gerek merkez gerek arkada duran, ordunun geri kalanı sizin üzerinize çullanır, burgaçlı bir kasırga gibi, düşmanı darmadağın ederler... Mızrağı çok kullanmazlar, ama düşmanı tam bir çember içine alıp ona ok atarlar ve kendilerini uzaktan savunurlar. Bir Türk kovalamaya geçmişse, düşmanı ok atmamakla haklar, kendisi kovalanıyorsa okları sayesinde üstün gelir. Bir ok fırlatır ve ok uçarak ya ata ya atlıya saplanır. Ok, güçlü bir elle atılmışsa gövdeyi delip geçer. Onlar gerçekten çok usta okçulardır"³⁸.

Türkler kayıplarını azaltmak için genellikle belli bir mesafede kalıp, uzaktan savaşmayı tercih etseler de, Haçlıların saflarının zayıfladığını görünce, yaylarını omuzlarına asarak, kılıçlarıyla hücum edip, yakın savaşa girdikleri de görülmüştür. Böylece, Haçlılara karşı ilk hücumlarına ok menzili alanında başlayan Türklerin, sonra yakın mesafeye gelme fırsatını buldukları zaman, mızraklar ve kılıçlarla saldırdıkları, bu yüzyıldaki Latin görgü tanıkları tarafından belirtilmiştir. Nitekim, yukarıda da ifade edildiği gibi, Dorylaion Savaşı hakkındaki tasvirlerde Türklerin önce oklarla, sonra mızraklar ve kılıçlarla saldırdığı belirtilmiştir³⁹. Yine 1147'de Honaz Dağı'nda Haçlıları dar bir geçitte sıkıştırınca, bu kez yalnız ok ve yaylarıyla değil kılıçlarıyla omuz omuza savaşmak imkânını bulmuşlardı⁴⁰. 1101 yılında da Merzifon Ovası'nda kısırdıkları Haçlılara karşı hem uzaktan oklarla hem de fırsatını bulunca kılıçlarıyla adam adama savaşmışlardı⁴¹.

Böylece, Türkler savaş sistemlerine uygun olarak, imkân buldukları zaman arılar gibi düşmanın etrafını çevirmekte ve adeta bir şehri kuşatıyormuş

³⁸ Anna Komnena, terc. Dawes, s. 397 vd., terc. Umar, s. 487 vd.

³⁹ Fulcherius Carnotensis, *RHC occ.*, III, s. 335, terc. Ryan, s. 85; Radulfus Cadomensis, *RHC occ.*, III, s. 622, terc. Bachrach, s. 47; Willermus Tyrensis, *RHC occ.*, I, s. 132, terc. Krey, I, s. 171.

⁴⁰ Willermus Tyrensis, *RHC occ.*, s. 748, terc. Krey, II, s. 176.

⁴¹ Albertus Aquensis, *RHC occ.* IV, s. 569 vd.; Anna Komnena, terc. Dawes, s. 289, terc. Umar, s. 347.

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

gibi her yönden saldırıya geçmekteydiler⁴². Haçlı ordusunu uzaktan ok yağmuruna tutan ve genellikle her türlü avantaja sahip olmadan yüz yüze meydan savaşına girmeyi kabul etmeyen Türkler, Haçlılar kılıç ve mızraklarla hücumla kalkınca hızla geri çekilirlerdi. Haçlılar ise adam adama savaşmak mümkün olmayınca ordugâhlarına geri çekilmek zorunda kalırlardı. Sonra Türkler dönüp gelir ve bir kez daha Haçlıları ok yağmuruna tutarlardı. Bu Türk ordusunun karakteristik bir özelliği idi. Yani, vur kaç taktiği ile hücum eden Türkler, düşmanla yüz yüze geldiklerinde dönüp giderlerdi, fakat dağılıp gözden kaybolsalar da, geri dönüp tekrar hücumla geçebilirlerdi. Geri çekilmenin de takip etmek kadar önemli olduğunu düşünüyordular. Latin kaynakları, "Onlar bertaraf edilen, fakat defedilemeyen sinekler gibiydiler" diyerek bu durumu ifade etmişlerdir⁴³.

1097'deki Dorylaion Savaşı'nda Türklerle karşılaşan Latin tarihçisi Fulcherius⁴⁴, Türk süvarilerinin, naralar atarak Haçlıları uzaktan ok yağmuruna tutması üzerine, Haçlıların yabancı oldukları bu savaş tarzı karşısında sersemlediklerini ifade ederek Türk ordusunun, Batılılar üzerinde etkili olan bu karakteristik özelliğini vurgular.

Türk okçularının amacı, düşmanın bütünlüğünü bozarak orduyu kargaşaya sürüklemek ve güçten düşürmek olduğu için okçular yalnızca düşman askerlerini değil, onların atlarını da hedef alırlardı. Türkler, savaşta atlı hücumla güvenen Franklar için atların ne kadar önemli olduğunu iyi biliyorlardı. 12. yüzyılda Anadolu'ya geçen Haçlı orduları, bazen hayvan yemi, su eksikliği veya salgın hastalık yüzünden telef olurken, pek çok at da Türk okçularının hedefi olmuş, bu durum onları çok zayıflatmıştı. Oklar düşmana kayıp verdirmenin yanı sıra düşman üzerinde hep sinir bozucu bir etki de yaratıyordu⁴⁵.

⁴² *Gesta Francorum*, s. 14, 40; Odo de Deuil, s. 95; Radulfus Cadomensis, terc. Bachrach, s. 48, 51; Ansbart, s. 85, 87; Willermus Tyrensis, terc. Krey, II, s. 171.

⁴³ Raimundus Aguilers, terc. Hill, s. 32; *Itinerarium*, s. 61; Ambroise, s. 232; Willermus Tyrensis, terc. Krey, I, s. 171, II, s. 171.

⁴⁴ Fulcherius Carnotensis, terc. Ryan, s. 85.

⁴⁵ *Gesta Francorum*, s. 23; Odo de Deuil, s. 109, 119, 125, 127; Ansbart, s. 43, 74; Albertus Aquisensis, terc. Hefe, I, s. 90 vd.; Willermus Tyrensis, terc. Krey, II, s. 171.

Türkler, Haçlılara karşı mücadelede geleneksel savaş taktikleri olan *sahte ricatı* (geri çekilme taklidi) başarıyla uyguladılar⁴⁶. Bazen geri çekilmeleri günlerce sürdü, düşmanı zayıflatmak, üslerinden uzaklaştırmak veya kandırıp pusuya çekmek için bu yöntemi kullandılar. Kolayca imha edebileceği izlenimini vermek için az sayıda bir atlı birlik kullandılar. Franklar onlara saldırmak için harekete geçtiklerinde, yem olarak kullanılan bu grup onları asıl ordunun saklanmış olduğu yere doğru çekti. Bu savaş hilesi, Urfa Kontu II. Baudouin ve Tell-Bâşir senyörü Joscelin'in Türklere esir düştüğü 7 Mayıs 1104 Harran Savaşı'nda kullanılmıştır. Nitekim İslâm tarihçisi İbnü'l-Esir'in kaydına göre⁴⁷ Harran'ın güneyinde, Belih Irmağı kıyısında ve Müslüman arazisi içinde kalan bir yerde yapılan savaşta, Müslümanlar bozguna uğramış gibi görünerek kaçıma başlamışlar, buna aldanan Haçlılar da onları takip edince mevzilerinden uzaklaşmışlar, bunun üzerine Türkler geri dönerek Haçlıları büyük bir yenilgiye uğratmışlardır. Yine 1110 yılındaki Urfa kuşatmasında, Musul Valisi Mevdûd, şehre yardıma gelen Haçlı kuvvetlerinin yaklaşması üzerine, onları üslerinden uzaklaştırıp toptan imha etmek niyetiyle kuşatmayı kaldırarak Harran istikametinde geri çekilmiştir. Ancak bir pusuya düşeceklerini anlayan Haçlılar geri dönmüşlerdir⁴⁸. 1147 yılında da Anadolu'da Alman Kralı III. Konrad'ın idaresindeki Haçlı ordusu bu taktikle ağır kayıplara uğratılmıştır. Çağdaş Bizans tarihçisi Kinnamos'un⁴⁹ belirttiğine göre Alman Haçlı ordusunun ardçı birlikleri, Türklerle ilk karşılaştıklarında, büyük bir hevesle onlara karşı hücumla geçmişler, fakat Türkler geri dönüp kaçar gibi yaparak onları iyice

⁴⁶ Bu Türk savaş taktiği hakkında geniş bilgi için bk. İ. Kafesoğlu, "Malazgirt muharebesi", *IA; A. Donuk*, "26-30 Ağustos 1922 Ta'arruzu ve Turan Taktiği", *I.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12 (1982), s. 459-498. Bu taktik Birinci Haçlı Seferi'nden önce Avrupa'da biliniyordu ve Yakınoğu'daki Franklar tarafından da bazen kullanılmıştır, krş. Smail, s. 78; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2007³, s. 291.

⁴⁷ Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, terc. A. Özyayın, *İslâm Tarihi. İbnü'l-Esir el-Kâmil fi'l-Tarih Tercümesi*, X, İstanbul, 1987, s. 303 vd. Bu savaşta Haçlılar da Türklerin taktiklerine benzer bir taktikle ikiye ayrılmışlardı. Urfa birlikleri ön safta yer alırken, Antakya birlikleri çarpışmanın ortasında Türklere arkadan hücum etmek için bir dağın arkasında mevzilenmişlerdi. Harran Savaşı hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, *Urfa*, s. 87 vdd.

⁴⁸ *Urfa'lı Mateos*, s. 239 vd.; Fulcherius Carnotensis, terc. Ryan, s. 198; İbnü'l-Kalânisi, s. 103. Mevdûd'un 1110 yılındaki Urfa seferi hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, *Urfa*, I, s. 133 vdd.

⁴⁹ Kinnamos, *Historia*, terc. I. Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK-Ankara 2001, s. 63 vd.

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

yormuş ve ordugâhlarından uzaklaştırmışlardır. Sonra da geri dönerek saldırıya geçmiş ve Almanlara ağır kayıplar verdirmişlerdir.

Türkler tarafından kullanılan bir başka savaş metodu olan hızlı hareket eden birliklerle, hareket halindeki bir düşman ordusunun kanatlarına veya arkasına hücum etmek, Haçlılara yabancı olan bir metottu. Tanzim edilmiş süvari birlikleriyle düzenli bir şekilde, sırayla savaşa girmeye alışkın olan Franklar için yürüyüş sırasında hücumla geçen bir düşmana karşı koymaya çalışmak sinir bozucu bir hücum şekliydi⁵⁰. Bu hücum şeklinde saldırılar genellikle ardçılara yönelikti.

Albertus'a göre⁵¹, 1101'de Anadolu'yu geçmeye çalışan Haçlı orduları Türkler tarafından yakından takip edilmiş ve ordunun gücünü kırmak için ardçı birliklerine hücum edilmiştir. Haçlı ordusu, Çankırı'dan sonra dağınık bir şekilde yol alırken, bu saldırıların gittikçe tehlikeli bir hal alması üzerine liderler, yürüyüş sırasında ordunun güvenliğini sağlayabilmek için bazı tedbirler almak zorunda kalmışlardır. 700 Fransız şövalyesi öncü, 700 Lombard şövalyesi de arkadaki yayaları korumak için ardçı birliği olarak yerleştirilmiştir. Ancak Türkler 500 kişilik bir kuvvetle bu ardçı birliğinin üzerine hücum etmiş, korkuya kapılan Lombard şövalyeleri kaçarken pek çok yaya Türkler karşısında ölüme terk edilmiştir. Bunun üzerine liderler, ordunun arkasında sırayla nöbet tutmaya karar vermişlerdir. Önce Bourgogne Dükü 500 zırhlı şövalye ile nöbet tutmuştur. Ardından Raymond nöbet tuttuğu sırada, Türkler saldırılarını tekrarlamışlar, aralıksız devam eden bu saldırılar karşısında zor durumda kalan Raymond, yedi mil önden yürüyen ana ordudan acilen yardım istemiş, böylece yardıma gelen 10.000 kişilik kuvvet karşısında, az sayıdaki Türk kuvveti arka arkaya düzenlediği saldırılarına son verip dağlık araziye çekilmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Haçlı liderleri, ordunun dağınık şekilde ilerlemektense bir bütün halinde yol almasının daha güvenli olacağına karar vermişlerdir.

⁵⁰ Frank orduları hakkında geniş bilgi için bk. Smail, s. 88 vdd.

⁵¹ Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 564 vdd., terc. Hefe, II, s. 80 vdd. Krş. I. Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 33 vd.

Kaynaklar, 1147 yılında Anadolu'yu geçmeye teşebbüs eden İkinci Haçlı Seferi ordularına karşı da bu taktiğin çok etkili bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Kinnamos'un belirttiği gibi, 1147'de Türkler ilk önce Almanların güçlerini anlamak ve durumlarını öğrenmek için Haçlı ordusunun ardçı birliklerine hücum etmişlerdi. Alman Kralı Konrad da Almanya'daki saltanat naibi Wibald'e yazdığı mektupta⁵², Türklerin hiç durmaksızın ordunun gerisinde kalan yaya askerlerine saldırdıklarını, adamlarının Türk oklarıyla öldüklerini yazmıştır. 1190'da yine Anadolu'yu geçmeye teşebbüs eden Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın ordusu da aynı tarz saldırılara maruz kalmıştır⁵³. Böylece yürüyüş sırasında oklarla taciz edilen, ya da vur kaç taktiğiyle hırpalanan Frank ordusunun bu sürpriz saldırılara ve tacizlere karşı koyarak yürüyüşünü devam ettirebilmesi için bazı tedbirler olarak bir bütün halinde, disiplinli ve kontrollü bir şekilde yol alması gerekti. 1147'de VII. Louis, Honaz Dağı'nda uğradığı kayıplardan sonra, ordusundaki disiplinsizliği gidermek, daha dikkatli ve düzenli bir şekilde yol alabilmek için bazı düzenlemeler yapmak zorunda kaldı ve yürüyüş düzenini yeniden organize etti. Odo'nun⁵⁴ ifadesine göre, seferin başından beri disiplinli hareketleriyle dikkat çeken Templier şövalyelerine bu hususta önemli sorumluluklar verildi. Buna göre bu tehlikeli dönemde, ordudaki zengin fakir herkesin, savaş alanından kaçmayacağına ve Templier şövalyelerinin kendilerine tayin edeceği kumandanlara her hususta itaat edeceğine dair yemin ederek Templierler ile birlik ve dayanışma içinde olmalarına karar verildi. Böylece, Gilbert adında bir kumandan seçildi. Şövalyeler elli kişilik gruplara ayrıldı ve bu gruplardan her birinin başına da Gilbert'in adamlarından biri getirildi. Templierler tarafından Haçlılara, Türkler çok çabuk kaçabildikleri için savaş emri almadıkları takdirde asla onlara karşı saldırıya geçmemeleri, savaşmaları emredildiği zaman savaşmaları, geri çekilmeleri emredildiği zaman da derhal geri çekilmeleri şeklinde talimatlar verildi. Ayrıca ordunun kargaşa içine düşmemesi için belli bir yürüyüş düzeni belirlendi ve herkesin kendi konumunda ilerleyerek bu yürüyüş düzenini devam ettirmeleri öğretildi ki, bu da Haçlıların daha önce ne kadar karışık ve düzensiz bir şekilde ilerlediklerine işaret etmektedir. Bundan

⁵² Munro, *Letters of the Crusades*, I, No: 4, s. 13.

⁵³ Ansbert, s. 80; *Itinerarium*, s. 61.

⁵⁴ Odo de Deuil, s. 125.

başka, seyahatleri sırasında teçhizatlarını kaybettikleri ya da satmak zorunda kaldıkları için şimdi hiç de alışkın olmadıkları bir şekilde kalabalığın içinde yaya olarak ilerleyen birçok asil de yaylarıyla Türk okçularına karşı koymak için diğer yaya okçularla beraber arka saflara dizildiler.

Türkler, Haçlı ordusunun sadece ardçılara değil, koşullar uygun olduğu zaman öncülerine ve merkezine de saldırmışlardı; bu saldırılardan biri sırasında Alman Kralı Konrad da bir ok darbesiyle yaralanmıştı⁵⁵.

Böylece, Birinci Haçlı Seferi sırasındaki tecrübelerini göz önünde bulunduran Türkler, kalabalık Haçlı ordularının bu metotlarla gücünü kırdıktan sonra onları, uygun bir yerde pusuya düşürerek imha etmeye çalıştılar. Haçlı ordusuna bazen bir ovanın etrafındaki tepelerde, bazen nehir kenarlarında, bazen de dar dağ geçitlerinde pusu kurdular. Türkler, bu strateji ve taktikleri sayesinde özellikle, 1101 yılında, Haçlılara karşı tam bir ölüm kalım savaşı anlamına gelen mücadeleleri sırasında, muazzam başarılar kazandılar (Merzifon-Konya-Ereğli zaferleri).

1101 yılında arka arkaya Anadolu'ya gelen üç büyük Haçlı ordusunun, Lombardlar, Fransızlar ve Almanlardan oluşan ve İznik-Osmaneli-Gölpazarı-Nallıhan-Ayaş üzerinden Ankara'ya ulaşıp oradan Niksar'a gitmek üzere yola koyulan birinci ordusu, Çankırı'ya kadar ciddi bir müdahale ile karşılaşmamıştı. Çünkü Sultan I. Kılıç Arslan, uyguladığı stratejiye göre, Haçlıları tamamen Türk bölgesine çekip, yardıma çağırılmış olduğu bütün Türk kuvvetleriyle birleştikten sonra bunlarla kesin bir savaşa girmeyi düşünmüştü. Ancak Çankırı'da toplanan Türk kuvvetlerinin, (Kılıç Arslan'ın, Danişmendli Beyi Gümüştegin'in, Halep Meliki Ridvan'ın, Harran Emiri Karaca'nın kuvvetleri) toplam sayısı ancak 20.000 kişi olmuştu. Haçlı ordusunun sayısı ise 200.000'i aşıyordu. Bu yüzden de sultan Haçlılarla hemen savaşa girmedi ve öncelikle, Çankırı'dan itibaren bunları yakın takibe alarak yol boyunca oklarıyla taciz etti ve gerilla taktiği ile gücünü kırmaya çalıştı. Nihayet Haçlı ordusu altı gün (2 Ağustos) sonra Merzifon yakınındaki ovaya vardı. Bir aydan beri zor koşullar altında ilerleyen Haçlı ordusunun iyice güçten düştüğünü anlayan sultan, burada hücumu geçmeye karar vererek kuvvetlerini ovayı kuşatan tepelere

⁵⁵ Odo de Deuil, s. 95.

yerleştirmişti. Böylece ovada yürüyüşe devam eden Haçlılar, öğleden sonra üç sularında, Türk atlılarının savaş naraları atarak tepelerden aşağı indiğini görünce hemen toplanıp kamp kurdular ve kampın etrafını yük arabalarıyla çevirerek siperler oluşturdular; bu siperlerin arkasında sıkı saflar halinde dizildiler ve savunmaya geçtiler. Türkler ise kampın etrafını kuşatarak Haçlıları ok yağmuruna tuttular. Ancak kendilerinden on kat fazla olan Haçlıları bir çırpıda dağıtıp saflarını yarmak mümkün olmayınca akşam olurken geri çekildiler ve ertesi gün hücumlarını tekrarladılar.

Sonunda, Türkler ordugâhın etrafını tamamen sardıklarından burada aç ve susuz sıkışıp kalan Haçlılar, bu duruma daha uzun süre dayanamayacakları için bir meydan savaşına girmek zorunda kaldılar. 5 Ağustos sabahı Haçlılar beş gruba ayrılarak savaş düzenine girdiler. Haçlılar, sırayla ön saflara geçerek savaşırken Türkler, bu beş büyük Haçlı ordusuyla aralıksız olarak savaşmak zorunda kalmışlardı. Önce Haçlı ordusunun en büyük grubu Lombardlar, Türklerin karşısına çıktı; her yönden ok yağmuru altında kalıp bu saldırılara dayanamayacak duruma gelince kaçmaya başladılar. Onların yerini önce Konrad'ın idaresindeki Almanlar, ardından da sırayla Bourgogne dükü Etienne ve Kont Etienne de Blois kumandasındaki Haçlılar aldılar ve yorgun düşünceye kadar savaşıp geri çekildiler. Son olarak Toulouse Kontu Raymond'un kumandasındaki Fransızlar ön saflara geçerek savaşı devam ettirdiler.

Türkler, Haçlılara destek veren Bizans Peçenek birliklerinin, şiddetli bir çatışmanın ardından geri çekilmesi üzerine savaş alanındaki Fransızların tamamını kılıçtan geçirdiler. Raymond ise kaçıp güçlükte kurtuldu. Haçlılar sayıca üstün olsalar da savaş meydanındaki üstünlük Türklerin olmuştu. Kesin zafer, ancak Haçlı ordugâhı dağıtılınca kazanılacağı için Türkler, gece dinlenip ertesi gün savaşa devam edeceklerdi. Fakat durumun ümitsiz olduğunu anlayan ve pes eden Haçlı liderleri ve şövalyeler, gece karanlığından faydalanarak yayaları, kadınları, çocuklar ve yaşlıları ordugâhta bırakıp kaçtılar. Yaya askerleri de efendilerinin peşinden akın akın kaçmaya başladılar.

Günün ilk ışıklarıyla birlikte Haçlı ordugâhına giren Türkler ordugâhta kalanları ya esir aldılar ya da öldürdüler ve zaman kaybetmeden, kaçan ordunun peşine düşerek henüz pek fazla uzaklaşmamış olan yaya askerlerinin hepsini kılıçtan geçirdiler. Haçlı ordusunun beşte dördü imha edilmişti. Haçlı liderleri

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

ve şövalyeler ise süratli atları sayesinde kaçıp Bizans'a ait olan Sinop'a sığınarak canlarını kurtardılar. Türkler iki gün boyunca bunları kövaladıktan sonra Bizans arazisi içinde daha fazla ilerlemeyi uygun bulmadılar⁵⁶.

Kısa bir süre sonra, Nevers Kontu II. Guillaume idaresindeki Fransızlardan oluşan ikinci bir ordu, Ankara üzerinden Konya'ya doğru ilerledi. Bunu duyan Sultan Kılıç Arslan ve Gümüştegin, Merzifon Savaşı'ndan sekiz gün sonra 13 Ağustos'ta, bu yeni orduyu Konya'ya varmadan yolda yakaladılar ve her yönden oklarla hücum ettiler. Türkler, üç gün boyunca bu hücumlarını devam ettirdiler ise de Haçlı ordusu henüz yıpranmamış olduğundan yürüyüşüne devam etti. Bunun üzerine sultan, aynı strateji ile Haçlıların güçten düşmelerini sağlamak için gerekli tedbirleri aldı ve onların önü sıra geri çekilerek uygun zamanı beklemeye başladı. Yol boyunca Türk hücumuna uğrayarak Konya önüne gelen Haçlılar, bir gün boyunca şehre hücum ettiler, fakat şiddetli bir direnişle karşılaşınca oradan ayrıldılar. Haçlılar Konya'dan ayrıldıktan sonra üç gün boyunca yiyecek ve su bulamadılar. Ağustos ayının kızgın sıcaklığında açlık, susuzluk, yorgunluk yüzünden hiçbir şeye karşı koyamayacak duruma geldikleri zaman Türkler tarafından kuşatılarak kılıçtan geçirildiler. Sadece liderleri Bizans'ın Germanikopolis (Ermenek) kalesine kaçarak kurtuldu⁵⁷.

Kısa bir süre sonra, Aquitanialı Fransızlar ve Bayernli Almanlardan oluşan ve sayıları yüz binleri bulan üçüncü bir ordu geldi. Bu sıralarda, Ağustos ortalarında, 1101 yılının ikinci ordusuyla savaşan sultan, şimdilik herhangi bir askerî müdahalede bulunamazdı; fakat İznik-Akşehir üzerinden ilerleyen bu ordu, henüz Selçuklu topraklarına girmeden durumdan haberdar olduğundan, başlangıçta bunları yürüyüşleri sırasında yıpratmak için gerekli önlemleri almış, geçecekleri bölgeyi tahrip ettirerek şehirleri (Akşehir-Konya Ereğli) boşaltmıştı; halk geri çekilirken bütün yiyecek maddelerini de yanına almış, tarlalardaki olgun tahılları yakmış, bahçelerdeki meyveleri koparmıştı. Böylece Haçlılar

⁵⁶ Merzifon Savaşı hakkında bk. Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 567 vdd., terc. Hefe, II, s. 84 vdd. (en geniş bilgiyi verir); Anna Komnena, terc. Dawes, s. 289 vd., terc. Umar, s. 346 vd.; İbnü'l-Esir, X, s. 248. Geniş bilgi için krş. Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 33 vdd., ayrıca Runciman, II, s. 19 vd.

⁵⁷ Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 576 vdd., terc. Hefe, II, s. 98 vdd. Krş. Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 44 vdd.

Akşehir yakınında Selçuklu topraklarına girdikten sonra zorluklarla karşılaşmaya başladılar ve Türklerin uyguladığı bu taktiğe çok kızarak Akşehir, İsmil ve pek çok kasabayı yakıp yıkarak Ereğli'ye doğru ilerlediler.

Bu arada Türk atlıları ordunun kanatlarına veya geride kalanlara, yiyecek ve su aramak için gruplar halinde ordudan ayrılanlara oklarla saldırdılar. Bir ay içinde iki ayrı orduyla savaşmış olan sultan ise hem ordusunu bir süre dinlendirmek, hem de bütün Türk kuvvetleriyle birleştikten sonra Haçlıları uygun bir yerde kesin savaşa zorlamak niyetindeydi. Böylece sultan, uyguladığı stratejiye göre, ikinci orduyu yendikten sonra, sayıca üstün ve henüz yıpranmamış olan bu üçüncü ordu ile hemen çatışmaya girmeden Ereğli'ye doğru geri çekildi. Sultan Kılıç Arslan'ın kumandasında burada birleşen Türk kuvvetleri, Ereğli Irmağı kenarındaki çalılıklar arasında pusuya yatarak Haçlı ordusunu bekledi. Haçlılar Ereğli'nin batısında, içinden Ereğli Irmağı'nın aktığı Akgöl (Olos veya Avlos) Ovası'na vardılar (Ereğli Savaşı- 5 Eylül 1101). Uzun yolculuktan yorgun düşmüş, susuzluktan tükenmiş bir halde ırmak kenarına varınca suya koşuştular; fakat o anda, karşı kıyıda pusuda bekleyen Türkler ansızın ortaya çıkarak Haçlıları ok yağmuruna tutup ırmak kenarından uzaklaştırmaya çalıştılar; atlılar derhal Haçlıları çember içine alarak şiddetle hücumla geçti. Saatlerce süren savaştan sonra şiddetli Türk hücumuna dayanamayan Haçlıların çoğu ırmak yatağından kaçmaya veya bataklık arazideki çalılıklar arasında gizlenmeye çalıştılsa da, hepsi Türk okçuları tarafından öldürüldü. Savaş alanındaki herkes kılıçtan geçirildi, sadece ordunun liderleri ve az sayıdaki kişi Toros Dağlarına doğru kaçıp kurtulmayı başarmıştı⁵⁸.

İkinci Haçlı Seferi sırasında da aynı taktiği kullanan Sultan Mesud, Haçlı ordusunun Anadolu'daki yürüyüşünü yakından takip ederek saldırıya geçmek için uygun yer ve zamanı bekledi ve Alman Haçlı ordusunu nihayet Eskişehir yakınındaki Sarısu Irmağı'nda pusuya düşürdü (26 Ekim 1147 - Dorylaion Savaşı). Türklerin uyguladığı savaş taktiği yüzünden, bir taraftan açlık ve

⁵⁸ Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s. 580 vdd., terc. Hefe, II, s. 104 vdd.; Urfalı Mateos, s. 217 vd.; Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, terc. (kısmen) A. S. Tritton, *The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle*, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1933, s. 74 vd. Krş. Demirkent, '1101 Yılı Haçlı Seferleri', s. 50 vdd. 1101 Yılı Haçlı Seferleri hakkında geniş bilgi için ayrıca krş. agm., *Kılıç Arslan*, s. 34 vdd.

ANADOLU'DA HAÇLILARLA SAVAŞ

susuzluk, diğer taraftan da bölgeyi çeviren Türk okçularının hücumları yüzünden perişan hale gelen Almanlar, ırmak kenarında kamp kurmaya çalışırken birdenbire Türk ordusunun hücumuna uğradılar. Hafif teçhizatlı ve süratli atlara sahip Türk süvarilerinin, Haçlı ordugâhına düzenledikleri bu ani taarruz, zaten aç, susuz ve yorgun olan Almanlar arasında tam bir kargaşa yarattı. Bundan elli yıl önce aynı yerde Türkler Haçlılar karşısında yenilgiye uğramışlardı. Şimdi ise, Türkler saldırılarını büyük bir çeviklikle defalarca tekrarlarlarken, Almanlar güç ve silâh yönünden Türklerden çok daha üstün oldukları halde ağır zırhları ve kalkanlarıyla Türklerle karşı savaşamıyor, atları da bitkin bir halde olduğu için süratli hareket edemiyorlardı. Buna karşılık Türkler savaş naraları atarak uzaktan Haçlıları ok yağmuruna tuttuktan sonra hızla kaçıyor, sonra geri gelerek tekrar saldırıyorlardı. Böylece Türkler Haçlı ordusuyla bir meydan savaşına girmek yerine, arka arkaya düzenledikleri şiddetli saldırılarla kalabalık Alman ordusunu kademeli olarak imha etmeye çalışmış, Haçlılar ise Türkler'in bu saldırılarına karşılık verme fırsatı bulamamışlardı⁵⁹.

1147'de Fransız Haçlı ordusuna karşı da gerilla taktiğini kullanan Türkler, bu kez Menderes Nehri'nin her iki tarafında tertibat aldılar. Türk kuvvetlerinin bir kısmı Haçlı ordusuna arkadan saldırmak için ovaya, bir kısmı da onların nehirden geçişini engellemek için karşı kıyıya yerleşmiş, okçular da tepeleri tutmuşlardı. Böylece Türkler, 1 Ocak 1148'de Pisidia Antiokheia'sı yakınında nehri geçmeye çalışan Haçlıların hem arka saflarına hem de ön saflarına oklar yağdırmaya başladılar. Fakat bütün çabalarına rağmen Haçlıların nehri geçişini engelleyemeyen Türkler süratle dağlara çekilmişlerdir⁶⁰. Yine, 1148'de, Fransız Haçlı ordusu Denizli'den sonra, Honaz Dağı'nda, çok dik ve dar olan Kazıkbeli geçidinde Türklerin pususuna düştü. Haçlıları yol boyunca takip eden Türk okçuları, geçitte öncüler ile ardçılar arasındaki bağlantının koptuğunu ve Haçlıların ikiye bölündüğünü görünce, Haçlı ordusunun kargaşa içine düşmüş olan orta kısmına saldırdılar, kayaların ve ağaçların üzerinden onları ok yağmuruna tuttular, ağır zırhlı şövalyeler ise kaygan yüzeyde süratli

⁵⁹ Willermus Tyrensis, *RHC occ.*, I, s. 742 vd., terc. Krey, II, s. 171; Kinnamos, s. 64. İkinci Haçlı Seferi'ne katılan orduların Anadolu'daki yürüyüşleri hakkında geniş bilgi için krş. E. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK-Ankara 2003, s. 60 vdd.; agm., "İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular", *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 630-634.

⁶⁰ Odo de Deuil, s. 111; Willermus Tyrensis, *RHC occ.*, s. 746, terc. Krey, II, s. 175.

hareket edemediklerinden ancak atlarının üzerinden mızraklar fırlattılar. Atları ok yağmuru altında ölünce de yaya kaldılar; sadece oklarla değil kılıçlarıyla da adam adama mücadele eden Türkler tarafından sıkıştırılarak yok edildiler. Sağ kalabilenler ancak karanlığın çökmesi sayesinde kurtulabildiler. Haçlılar için bir felaket olan bu savaşta 40 kişilik maiyetini kaybeden kral bile canını zor kurtardı⁶¹.

Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192) sırasında ise bu kez Sultan II. Kılıç Arslan, Alman Haçlı ordusunun büyüklüğü karşısında açıkça bir savaşa girmekten kaçındı ve bu orduya karşı gerilla savaşı verdi. Türk okçuları, İmparator Friedrich Barbarossa kumandasında, Çanakkale Boğazı'nı geçip Balıkesir-Alaşehir yoluyla güneye doğru ilerleyen ve Bizans'ın sınır şehri Denizli (Laodikeia)'den sonra Selçuklu topraklarına yönelen Alman Haçlı ordusunun peşine takılarak, geride kalanları taciz ettiler ya da yiyecek aramak için ordudan uzaklaşanları yakalamaya çalıştılar. Haçlıların geceyi de uykusuz ve sıkıntılı geçirmelerini sağlamak, morallerini bozmak için Haçlı ordugâhı etrafında geceleri de faaliyetlerine devam ettiler. Dar geçitlerde ikiye ayrılıp sayıca üstünlüğünü yitiren ordunun bir kısmına saldırdılar. Sultan II. Kılıç Arslan'ın uyguladığı taktik sayesinde hem yiyecek ve su eksikliği hem de sürekli Türk hücumları yüzünden Alman ordusu oldukça kayıplara uğradı⁶². Almanlar Alaşehir ve Denizli'den Toroslara kadar zorlu savaşlar vermek zorunda kaldılar. Bizans-Selçuklu sınırını oluşturan bölgeye girince, sultanın oğullarının kumandasında olup, Türkmenlerin de yer aldığı Selçuklu ordusunun saldırılarına maruz kalarak ilerlediler. Uluborlu'dan sonra, 1176'da Bizans ordusunun imha edildiği Myriokephalon mevkiinden geçerken, iki taraf arasında çatışma çıktı (3 Mayıs 1190)⁶³.

⁶¹ Odo de Deuil, s. 115 vdd.; Willermus Tyrensis, *RHC occ.*, s. 748 vd., terc. Krey, II, s. 175 vdd.

⁶² Ansbert, s. 76 vd.; *Itinerarium*, s. 60 vd.; İbnü'l-Esîr, terc. Özeydin, XII, s. 47.

⁶³ Bk. Ansbert, s. 77. *Itinerarium* (s. 61) da savaşın dar bir geçitte yapıldığını belirtir. Niketas Khoniates (terc. I. Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195). Komnenos Hânedanı'nın Sonu ve II. Isaaktos Angelos Devri*, yay. haz. F. Başar - B. Demiriş, İstanbul 2006, s. 224, n. 413), savaşın Ginklarion yakınlarında olduğunu yazar; kesin yeri bilinmemekle beraber Akşehir ile Konya arasında bir yer olduğuna işaret ederek savaşın Akşehir'den sonra yapıldığını belirtir. Ramsay (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, terc. M. Pektaş, İstanbul 1960, s. 140)'e göre burası, 1176'da İmparator Manuel'in Türklere mağlup olduğu geçittir.

Ordunun ilk kısmı dar geçitten geçerken, Türkler ansızın pusudan çıktılar ve imparatorun oğlu tarafından kumanda edilen ardçı koluna her yönden hücumla geçtiler; zafer kazanacaklarından emin olduklarından mızraklarla, kılıçlarla yakın mesafeden savaştılar. İmparator olanları duyunca derhal zorlu yolu geri döndü ve çatışma sırasında bir taş darbesiyle yaralandı⁶⁴. Akşehir'e doğru ilerlerken de Selçukluların baskınları devam etti. Akşehir (Philomelion) yakınında sultanın oğulları Gıyaseddin Keyhüsrev ile Kudbeddin Melikşah'ın kumandasındaki Türk birlikleri Haçlılara karşı savaştılar. Fakat Haçlılar, Türkleri yenilgiye uğratarak boşaltılmış olan Akşehir'i ateşe verip (1 Mayıs 1190) Konya'ya doğru ilerlediler⁶⁵.

Türkler, Konya'nın etrafındaki bahçeleri çevreleyen su yollarının yanına çok sık bir şekilde yerleştirdiler; taştan örülür bahçe duvarlarının arkasına mevzilenip buradan oklar yağdırarak Alman ordusunun şehre girmesini engellemeye çalıştılar. Fakat Konya önünde sultanın oğlu Kutbeddin Melikşah ile Haçlılar arasındaki şiddetli bir çatışmanın ardından imparator, 18 Mayıs'ta Konya'ya zorla girmeyi başardı. Haçlılar ihtiyaçları karşılandıktan sonra 23 Mayıs'ta şehirden ayrıldılar. Ancak, imparatorun Silifke Çayı'nı geçerken boğulması üzerine Alman ordusu dağıldı (10 Haziran 1190)⁶⁶.

Dördüncü Haçlı Seferi ise Bizans'ı hedef aldığı için Anadolu ve Yakınoğu'daki Müslümanlara zararı dokunmadı, tersine Haçlıların Bizans'a

⁶⁴ Bu savaş hakkında bk. Ansbert, s. 77 vd.; *Itinerarium*, s. 61 vd. Bu konuda bilgi veren, dönemin Bizans tarihçisi Niketas (terc. Demirkent, s. 225)'in kaydına göre Alman Kralı, Türklerin dağıtılmasında yerleştirdiğini duyunca ordugâhını düz arazide kurdu. Gece ordusunu iki kısma ayırdı. Gruplardan birine çadırlarda kalmalarını emretti, öteki gruba da şafak sökerken başka bir yoldan kaçıyor gibi yapmalarını emretti. Türkler Almanların gerçekten kaçtığını zannederek, dağlardaki yerlerini terk edip düz araziye indiler ve Almanların ordugâhına hücumla geçtiler. Fakat kaçıyor gibi yapanlar geri dönünce Türkler her yönden sarılıp tuzağa düşürüldüler.

⁶⁵ Ansbert, s. 79; Niketas, terc. Demirkent, s. 223 vd.

⁶⁶ Ansbert, s. 80 vdd.; *Itinerarium*, s. 62 vd.; Niketas, terc. Demirkent, s. 226; İbnül-Esir, XII, s. 47 vd. Friedrich Barbarossa'nın Haçlı seferi ve ölümü hakkında geniş bilgi için ayrıca krş. E. Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)*, Ankara 1972, s. 269 vdd.; Runciman, III, s. 12 vd.; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 150 vdd.; Turan, s. 220 vdd.; S. Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK-Ankara 2006, s. 25 vdd.

vurduğu bu büyük darbe Anadolu Türklerinin işine yaradı⁶⁷. Artık batıdan gelecek ciddi bir tehlike kalmadığından, yaptıkları fetihlerle topraklarını genişletme imkânı buldular. Bundan sonraki seferlerin hedefi Mısır olup, Haçlılar deniz yolunu kullandıkları için Anadolu artık Haçlı seferlerinin yarattığı tehlikeden kurtuldu. Suriye ve Filistin'deki Türk dünyası ise istilacı Latin ordularını bölgeden çıkarabilmek için daha uzun yıllar mücadele etmek zorunda kalacaktı.

Sonuç olarak, Anadolu Türkleri başlangıçta, muazzam büyüklükteki Haçlı ordularının sayıca üstünlüğüne yenilip Orta Anadolu'ya kadar çekilmek zorunda kalsalar da, aldıkları bu yaraların kendileri için daha da ağır sonuçlar doğurmasını engellemişlerdir. Haçlı ordusunun gerçek mahiyetini kavradıktan sonra geleneksel savaş metotlarına uygun olarak ustalıklı uyguladıkları taktikler sayesinde, kendilerinden kat kat kalabalık olan Haçlı ordularına karşı başarıyla mücadele ederek, onların Anadolu'yu ele geçirme umutlarını boşa çıkarmışlardır.

Abstract

THE WARFARE IN ANATOLIA AGAINST THE CRUSADERS (1097-1190)

This work contains firstly a summary of the military relationships between the sides in the years 1097-1190 in Anatolia, the first battles of the Turks with crusader armies, then Turkish methods and tactics of the war against these armies with examples, finally the wars waged with the crusader armies, tried to pass through Anatolia, so it discusses mainly the military aspect of the events.

Keywords: Anatolia, Turks, Crusaders, Crusades, War.

⁶⁷ Geniş bilgi için bk. E. Altan, "Dördüncü Haçlı Seferi'nden Sonra Anadolu /Anatolia After the Fourth Crusade", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı, 42, İstanbul 2007, s. 65-74, s. 75-84.